
BÖLÜM 5

ARDAHAN YÖRESİ GELENEKLİ EL ÖRGÜSÜ YÜN ÇORAPLARI

Dr. Öğr. Üyesi Ebru Subaşı

GİRİŞ

El sanatları, kişinin ait olduğu toplumun inanç, gelenek ve görenekleri ile şekillenen duygularını, bilgi, tecrübe ve el becerisiyle birleştirerek var olan doğal ham maddeyi, kimi zaman el ile kimi zaman da basit araçlar kullanarak ürün ortaya koymasındır. Bu sanatın ürünleri, varlık bulduğu toplumun folkloru, kültürel birikimi ve ulaştığı uygarlık seviyesi hakkında bizlere bilgi verir.

Anadolu, yer aldığı coğrafya itibarıyla yüzyıllar içinde farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, böylece çok zengin kültürel birikim ve çeşitliliğe sahip oluşmuştur. Köyden kente, özgün el sanatlarının oluşmasına kaynaklık eden bu birikim ile insanımız, sanatsal ve estetik değeri yüksek, aynı zamanda işlevsel yönü ağır basan eserler üretmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan serhat şehri Ardahan da uzmanlaştığı el sanatlarıyla araştırılmaya ve anlatılmaya değer illerimiz arasındadır.

Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Ardahan, yakın tarihlere kadar Kars'a bağlı bir ilçe merkezi iken 1992 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile il statüsüne getirilmiştir. Yaklaşık 2000-2200 m rakıma sahip ilin yüz ölçümü 5.035,51 km²'dir. Kuzey ve kuzeydoğusunda Gürcistan, doğusunda Ermenistan, güney ve güneydoğusunda Kars, güneybatısında Erzurum ve batısında Artvin yer alır. Merkez ilçeleri Posof, Göle, Hanak, Çıldır ve Damal'dır. Ge-

nelinde engebeli bir arazi yapısına sahip ilin, önemli yükselteleri Kısır Dağı (3197), Allahuekber Dağları (3055 m), Keldağı (3033 m), Ilgar Dağı (2918 m) ve Cin Dağı'dır (2957 m). Kura (Kür) Nehri, Posof Çayı ve Çıldır ilçesi sınırlarında bulunan Çıldır Gölü ve Aktaş Gölü, ilin en büyük su kaynaklarıdır (Kılıç, 2019: 108-109).

Sert karasal iklimin hâkim olduğu Ardahan'da kışlar uzun, soğuk ve kar yağışlı, yazlar ise kısa ve nemlidir. İlin ekonomisi, iklim ve coğrafyaya bağlı olarak yüzyıllardan beri tarım ve hayvancılık ekseninde şekillenmiştir. Yörede, besicilik ve yaylacılığın yanı sıra arıcılık, kaz yetiştiriciliği, odunculuk ile balıkçılık önemli gelir kaynaklarıdır (Kılıç, 2019: 108-109).

Ardahan'a adını veren kavmin MÖ VI. yüzyılda, yöreye yerleşen ve Kıpçaklar'ın kolu, Arda boyunun olduğu sanılmaktadır. Ancak Orta Asya kökenli Hunların batıya doğru MÖ VI-VII. yüzyıllara dayanan ilk hareketleri sırasında buralara gelip yerleşen ve Ural-Altay dil ailesine bağlanan kavimler, ilk derli toplu yerleşimi sağlayan gruplar olmuştur. Ardahan'ın iskân yeri olarak seçiminde ve kuruluşunda kentin içinden geçen Kura (Kür) Nehri'nin önemli bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır (Kaplanoğlu, 2012: 27).

Büyük Selçuklular bu yöreye ilkin Tuğrul Bey zamanında, organize birlikler oluşturarak yerleşmeye başlar. Önce Azerbaycan, sonra Gürcistan ve Çıldır'ı ele geçiren Selçuklular, 1067 yılında yani Malazgirt Zaferi'nden bir süre önce bölgede hâkimiyetlerini hissettirirler. Çıldır'la birlikte Ardahan halkı içerisinde çoğunluğu oluşturan Oğuzların Karapapak boyundan gelen Terekemelerin zaman zaman başka adlarla da olsa bu yöreleri, hâkimiyet alanlarında bulduran devletlerin şemsiyesi altında kalmalarına rağmen yörenin bu etnik yapısı hemen hemen hiç değişmeden günümüze kadar gelmiştir (Kaplanoğlu, 2012: 27).

Yörede, yüzyıllar içerisinde farklı din ve etnik kökene sahip toplumların hâkimiyet kurması, kültürel birikimin zenginleşmesine katkı sağlamış, böylece birbirinden değişik el sanatı ürünü ortaya çıkmıştır. Başta Türkmenler olmak üzere zamanla her aile, soy ve topluluk kendi özelliklerini yansıtan motiflerden damga ve imler geliştirerek bunları günlük yaşamlarında kullandıkları halı, kilim, keçe, hasır, örgü, oyuncak vb. nesnelere yansıtmışlardır. Böylece yörenin gelenek göreneklerine göre şekillenerek coğrafi işaret niteliği taşıyan ürün ve süslemeler meydana gelmiştir. Bunlar arasında el örgüsü yün çoraplar önemli yer tutar.

Bu amaçla, farklı zamanlarda Ardahan ilinin köy ve kasabalarını gezerek yaptığımız saha çalışmasında örneklerini bulduğumuz el örgüsü yün çorapları

fotoğraflar ile destekleyerek anlatmak, yörenin kültürel birikiminin fark edilmesi bakımından önem taşımaktadır. Çalışmada öncelikle çorabın gelenekli giyim kuşam içindeki yeri ve önemi ifade edilecek, ikinci bölümde ise Ardahan yöresi çorap örücülüğünde kullanılan malzeme, teknik ve bezeme özellikleri anlatılacaktır.

Kıyafeti tamamlayan her bir öge gibi çoraplar da renk, motif ve desenlerle süslenerek sözsüz iletişim aracı olmalarının yanı sıra sanatsal değer de kazanmışlardır. Asırlardan beri yörenin iklim ve coğrafi şartlarına, örf, âdet ve geleneklerine uygun şekillenerek süregelen gelenekli giyim tarzı, yörede 1900'lü yılların ortalarına kadar bütün canlılığıyla devam etmiştir. Ancak sonraki yıllarda, Anadolu'nun tamamında olduğu gibi yörede de modernleşmenin etkisiyle günümüzde birkaç köy ile sınırlı kalmıştır.

Gelenekli giyim kuşamın detaylarına bakıldığında yöre kadınları; "göynek-mintan" denilen, ince kumaştan dikilmiş, gömlek benzeri giysinın üzerine, "üç etek" adı verilen, önü açık ancak istenildiğinde boydan boya düğmelenebilen, üst bedeni dar, belden kırmalı (büzgülü, pilili), tercihe göre diz kapaklarında veya daha aşağısına kadar uzanan, yanları yırtmaçlı elbise giyerek bellelerine gümüş kemer takarlardı. Üç etek (maddi imkânlar ölçüsünde değişmekle birlikte) pazen veya pamuklu kumaşlardan tercih edilirdi. Elbisenin altına "rukba" denilen, beyaz pamuklu kumaştan dikilmiş, beli lastikli astar giyilirdi. Kadınlar elbisenin altına muhakkak, "tuman veya don" adı verilen, dizlerin aşağısına kadar uzanan, paçaları büzgülü, şalvar benzeri kıyafeti giyerlerdi. Kendilerinin ördüğü, bol nakışlı yün çoraplarını, görünmesini istemedikleri tumanlarının paçalarının üzerine kadar uzatırlardı (Şadiye Aslantep'e'nin 14.04.2020 tarihinde şifahen verdiği bilgilere göre).

Yöre erkekleri, ince kumaştan dikilmiş "göynek", göyneğin üzerine kimi zaman kuzu yününden çift büküm iplikle örülmüş, "V" yakalı, kolsuz kazak (süeter), kimi zaman da kumaş yelek üzerine ceket tercih ederlerdi. Alt bedene "külot pantolon-Atatürk pantolonu" adı verilen, ağ kısmı geniş, belden büzgülü, dizlerden aşağısı daralarak inen, yanları düğmeli pantolon giyerler, bellerine "şal, bel bağı" takarlardı. Pantolon ve ceket, yöre kadınlarının kendi eğirdikleri yün iplikle, evlerindeki tezgâhta dokudukları "şal" denilen kalın kumaştan, yöre terzilerine sipariş üzerine diktirilirdi. Erkekler, çoraplarını pantolonun üzerine, dizlerine kadar çekerlerdi (Ejder Sarıkaya'nın 30.07.2020 tarihinde şifahen verdiği bilgilere göre).

O dönemlerde kadın, erkek veya çocuk, herkes ayağına yün iplikle elde örülmüş çorap giyerdi. Erkeklerin çorapları genellikle beyaz, siyah, kahveren-

gi, gri yünden ve sade nakışlı örülürdü. Genç erkek çorapları, külot pantolonun üzerine çekildiğinde güzel görünsün diye, konç kısımları (çorabın ayak bileğinden dize doğru uzanan bölümü), renkli ve desenli olabilirdi. Kadınların çorapları, erkeklerin çoraplarına nazaran daha renkli ve nakışlı olurdu. Yörede “çarık” dışında “kara lastik” veya “gislavet-cızlavet” denilen lastikten yapılmış ayakkabı ya da “yemeni” diye bilinen deriden yapılmış altı kösele ayakkabı giyilirdi. Ayrıca yörede erkeklerin külot pantolon üzerine deri çizme giydikleri de olurdu (Ejder Sarıkaya'nın 30.07.2020 tarihinde şifahen verdiği bilgilere göre).

1960'lı yıllara gelindiğinde gelenekli giyim kuşam, özel gün ve törenler haricinde terk edilmeye başlanmıştır. Bu yıllarda kadınlar, etek-kazak veya “entari-entere” denilen elbise, elbisenin altına tuman ile baldırlarına kadar uzanan el örgüsü yün çorap tercih eder olmuşlardır. Ancak gün içinde iş yaparken, eskiden olduğu gibi, elbiselerinin kol ağızları kirlenmesin diye el bileğinden dirseklere kadar uzanan “kolçak” takmaya, önlerine ise “peştamal” adını verdikleri önlük bağlamaya devam etmişlerdir (Şadiye Aslantepe'nin 14.04.2020 tarihinde şifahen verdiği bilgilere göre).

Aynı yıllarda erkek kıyafetleri, günümüz kıyafetleri ile hemen hemen aynıdır. Kumaş pantolon üzerine gömlek, kazak veya ceket giyilmeye başlanmıştır. Yörenin iklim şartlarının sert oluşu sebebiyle el örgüsü yün çorap giyme alışkanlığı sürdürülmüştür. Çarık ve yemeni yerine “kundura” türünde ayakkabı giyimi yaygınlaşmıştır (Şadiye Aslantepe'nin 14.04.2020 tarihinde şifahen verdiği bilgilere göre).

Anahtar Kelimeler: Ardahan, Örucülük, Çorap, Desen, Motif

1. ANADOLU'DA ÖRGÜ TEKNİĞİNİN TARİHÇESİ

Örucülük, neredeyse insanın yaradılışıyla birlikte tabiatın zararlı etkilerinden korunmak ve örtünme ihtiyacını karşılamak düşüncesiyle başlamıştır. Zamanla bitki ve hayvansal liflerden iplik üretmeyi öğrenen insan, iğne, şiş, tığ, firkete, mekik gibi araçlar kullanarak bir veya daha fazla sayıdaki ipliği kendi üzerinde bükerek bazen de birbiri içinden geçirerek ilmek atmayı öğrenmiştir. İlmekleri sürekli çoğaltmak veya eksiltmek suretiyle de örucülükte farklı görünümler meydana getirmiştir.

Örucülüğe dair veriler, anonim bir kaynaktan “Eski Yunanlı şair Hesiodos'un MÖ VIII. yüzyılda Piloı adı verilen ve hayvan kılından örülen bir ayakkabı as-tarından ortaya çıktığını söylediğinden” bahseder (Veziroğlu, 2018: 4).

Örücülüğün tarihsel gelişiminde Türkler de oldukça eski bir geleneğe sahiptir. Kaynakların ifadesine göre “MÖ VIII ve VII. yüzyıllarda Orta Asya’da yaşayan Hunlara ait Pazırık II Kurganı’nda, konç kısmı koçboynuzu motifleri ile süslü yün çoraplar bulunmuştur.” (Diyarbakirli, 1972: 116)

Araştırmacılar Güney Amerika’da eski Peru halkının MÖ III ve MS III. yüzyıllar arasında stilize edilerek kullanılmış mitolojik desenlerle bezeli çok renkli örgüler yaptıklarını ve iğne ilmeği kullandıklarını tespit etmişlerdir (Akpınarlı, 1995: 5).

Daha sonraki dönemlerde Fırat Nehri kenarındaki Sasani şehri Dura Europos’da bulunan MS 869’a tarihlenen üç örgü parçası ile Mısır’da Kopt mezarlarından çıkartılan, IV ila V. yüzyıllardan kaldığı sanılan düz çorap çiftleri bulunmuştur. Londra Victoria and Albert Museum’da sergilenen çoraplardan biri kahve-mor, diğeri ise kırmızı renklidir (Çerkez, 1995: 8).

Bundan başka Mısır’da Nil Nehri’nin sağ kıyısında, Abada kasabasında bir obrukta bulunan ve MÖ VI. yüzyıla tarihlenen çocuk çorabı, Leicester’da Jevry Wall Museum’da sergilenmektedir. Çorabın ayak tabanı 12 cm’dir ve mavi, kırmızı, mor, sarı, yeşil renklerde örülmüş şeritlerle süslenmiştir (Veziroğlu, 2018: 4).

Doğu’da gelişen örücülük neticesinde üretilen örgü ürünler, ticaret gemileriyle Batı’ya götürülmüştür. Arapların çok renkli örgü çorapları, XII-XVI. yüzyıllarda İspanya ve İtalya’da örücülüğe kaynaklık etmiştir. New-York Metropolitan Museum of Art’ta bulunan XIII ve XIV. yüzyıllardan kalan açık zemin üzerine, kenarları kûfi yazıyla bezenmiş beş mavi şeritle süslü çorap çiftlerinin, Suriye’de örüldüğü düşünülmektedir (Akpınarlı, 1995: 5).

Anadolu’da Karaman Taşkale Manazan Mağarası’nda yapılan kazılarda VI-VII. yüzyıla ait kadın mezarından çıkarılan eşyalar arasında kesin tarihlenememiş örgü çorap kalıntıları, Karaman Müzesinde sergilenmektedir (Küçükaytan, 1992: 25).

Elde edilen buluntulara bakıldığında örücülük sanatının başlangıçta çorap örücülüğü şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Örücülüğün Anadolu ve çevresinde de yaygın bir şekilde yapıldığını kanıtlayan kaynaklar mevcuttur. Özellikle XI. yüzyılda yazılan *Divanü Lüğati’t-Türk*’te bu konuyla ilgili, “suf (yün ipinden örülmüş kuşak)”, “iğ (ip eğirmeye ve bükmeye yarayan alet)”, “eğrik (eğrilen ip)”, “ördi (örülen şeye verilen isim)” vb. terimlerin geçtiği görülmektedir (Akpınarlı, 1995: 6).

Selçuklu ve Osmanlı dönemi minyatürleri, yabancı ressamın tabloları ve bazı yazılı kaynaklardan Anadolu’nun her bölgesinde, kıyafete çok önem verildiği, çorabın kıyafeti tamamlayan giysi şeklinde görüldüğü, keçe ve yün örgü çorapların kullanıldığı bilgilerine ulaşılmaktadır (Çerkez, 1995: 8-9).

2. ARDAHAN YÖRESİ ÇORAP ÖRÜCÜLÜĞÜNDE KULLANILAN MALZEME, TEKNİK VE BEZEME ÖZELLİKLERİ

“Ayağa giyilen giyecek” şeklinde tanımlayabileceğimiz çorap, el sanatları içinde örgü türünde en çok karşılaşılan ürünlerden biridir. Genellikle kadınların el emeğiyle ördüğü çoraplar, iklim şartlarından korunmak maksadıyla kullanılsa da Anadolu kadını üretim yaptığı her alanda olduğu gibi çoraplara da duygu, düşünce ve ince zevkini yansıtmayı başarmıştır. Çorap örerken kullanılan ipliğin türü ve renkleri, kullanılan motifler, çoğu zaman kişinin mesleğini, yaşını, cinsiyetini, medeni durumunu, inançlarını belirtebileceği gibi karşıdan istek ve beklentilerini de ifade edebilir.

Başlangıcından günümüze örücülükte kullanılan araç gereç ve teknikte, sonucu değiştirebilecek büyük değişiklikler yapılmadan gelişmeler sağlanmış, gelenek bu şekilde sürekliliğini günümüze kadar sürdürmüştür.

Ardahan’da yaşayan hanımlar günlük işlerden arta kalan boş vakitlerini faydalı şekilde değerlendirmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek düşüncesiyle diğer el sanatlarının yanında örücülüğü de devam ettirmişlerdir.

Yörede, her türlü dokuma ve örücülükte kullanılmak üzere haziran sonu, temmuz başından itibaren kırkımı yapılan koyunların yünleri, hanımlar tarafından, yaz ayları sona ermeden dere-ırmak kenarlarında veya su başlarında tokaçlanarak yıkanır ve kurutulur. Yün tarağı denilen araç yardımıyla taranan yünler hem liflerine ayrılır hem de yünün arasına karışan ot-çöp benzeri yabancı maddeler ayrıştırılır. Koyunun sırt yünü taranırken tarağın ucundan gelen ince yünler, yumuşak ve uzun lifli olduğundan, iplik yapmaya elverişlidir. Koyunun karın altı ile bacak arası yünleri kirli olur ve yörede “çakıldak-siyek” şeklinde tabir edilir. Bu yünler hem kısa lifli hem de yıkanması hâlinde bile iyi temizlenmediğinden dokuma veya örgü işlerinde pek tercih edilmez.

Yıkama ve tarama işleminden geçen yünler, “iğ-teşi” yardımıyla eğrilerek ipliğe dönüştürülür. İpi örgüye daha elverişli hâle getirmek ve dayanıklılığını artırmak maksadıyla çift büküm yapılır. “Çile” yapılan ipler istenilen renklerde boyanarak her türlü dokuma ve örgü işlerinde kullanılır. Kars, Ardahan civarında yerli koyun ırklarının kahverengi, siyah, gri, beyaz gibi renk çeşitliliğine sahip olması, yörede yapılan halı, düz dokuma yaygı ve örgülerde, bu renklerin saf haliyle kullanılmasına imkân sağlar. Geçmişte, bunların dışında

kalan birçok rengi elde etmede ise bölgede kendiliğinden yetişen sütleğen, sarı kantaron, papatya, altın otu, hava cıva vb. birçok boya bitkisinden elde edilen boyalardan faydalanılmıştır.

Yörede çoraplar; tığ ile örülenler, “cağ” denilen iki şiş veya beş şiş ile örülenler şeklinde sınıflandırılabilir. Beş adet şiş’e “bir takım şiş” denir. Kimi şiş takımlarında şişlerin bir ucu minik çengelli bir ucu sivri şekillidir. Kimi şiş takımlarında ise şişlerin iki ucu da sivridir.

Yörede genellikle beş şiş tekniğiyle örülen çoraplarda, örgüye çorap ağzından veya burun kısmından başlanır. Bir çorap; burun, ayaküstü, taban, topuk, konç ve çorap ağzı bölümlerinden oluşur.

Çorabı kullanacak kişinin özelliklerine ve kullanım alanlarına göre örgüde birden fazla renk bir arada kullanılabileceği gibi iplik boyanmadan kendi doğal hâliyle de örgüye dâhil edilebilir. Tek renk çoraplarda, örgü tekniklerinin farklı kullanımıyla yatay, dikey ve çapraz (diagonal) sularla, artırma ve eksiltme ilmeklerle delikli (ajur teknikli) desenler uygulanır. Renkli çoraplarda ise motifler, dikey (vertical), yatay (horizontal) yönde veya serpmeye şeklinde çorabın tüm yüzeyine dağılır.

El örgüsü çoraplar, motif ve desenlerine göre sınıflandırıldığında nesneli bezemeli, geometrik bezemeli, figürlü bezemeli, karışık bezemeli, bitkisel bezemeli oldukları görülür. Motifler, kimi zaman algılanan biçimi olduğu gibi kimi zaman ise olduğundan farklı bir anlam yüküyle karşıya aktarır. Bir nesneyi veya olayı hikâyeleştiren motif isimlendirmeleri de görülür. Yörede folklorik bakımdan değer taşıyan motiflerden bazıları şunlardır: gelin boğan, kanser, çay yaprağı, baklava dilimi, bayrak, göl, yüzde gezmek, kar yağdı, kiraz, çiçek, turna katarı, kaburga, kirpik...

Anadolu halıları ile düz dokuma yaygılarında görmeye alıştığımız “koç-boynuzu, eli belinde, deli yılan, ejder, çengel, kuş, pıtrak, çavuş, yıldız, elma dilimi-çiçeği” gibi birçok motif, çoraplara da işlenmiştir. Bu motiflerin çıkış noktasına bakıldığında Orta Asya Türk kültür ve inanç yapısına dayanan “hayvan üslubu”nun figüratif özellikli motiflerinin yanı sıra göçebe ve yarı göçebe toplumlarda her soy ve ailenin, eşyalarının üzerine yaptıkları “im”ler ile atları, sığırları ve küçükbaş hayvanlarının sağrısına kızgın demirle yaptıkları ayırt edici “tamga-damga”lardan esinlendiği görülmektedir. Yanı sıra dokuma veya örgü yapacak kadınlar da inançlarını, sevgilerini, özlemlerini, acılarını, beklenti ve isteklerini ifade edebilmek için icat ettikleri her bir motifi, birer iletişim aracı şeklinde kullanmışlardır.

Yörede, bu şekilde ortaya çıkmış motiflerden biri “gelin boğan” dır. Halı ve düz dokuma yaygıların yanı sıra el örgüsü yün çoraplar üzerinde sıklıkla karşımıza çıkan motifin halk arasında anlatılan hikâyesine göre nişanlı bir genç kız, çeyizine halı dokumak için tezgâh başına oturur, halıyı dokumaya başlar ancak nakışı bir türlü yapamaz. Maharetsiz olmakla suçlanan kız, bu durumu gururuna yediremez ve kendisini asarak canına kıyar.

“Kanser” adı verilen motifin hikâyesinde kanser hastası kayınpederinin, çok acı çektiğini gören gelin, tahayyülündeki kanser hücresini, ördüğü çoraba işler.

Çoraba işlenen motiflerden biri de “bayrak” adını taşır. Aslında motif Türk bayrağına benzemez, birçok rengin bir çorap üzerinde kullanılmasından dolayı bu zamana kadar kurulmuş Türk devletlerini temsil ettiği söylenir.

“Turna katarı” adını taşıyan motif ise sonbahar aylarında göç eden turnaların uçuşuna benzetilmektedir.

“Kirpik” nakışı, uzun kirpiklere sahip güzel gözlü bir kadından esinlenerek yapılmıştır. Hatta yörede bu nakışa “Türkan Şoray’ın Kirpiği” de denilmektedir.

“Yüzde gezmek” nakışına yöredeki hanımlar, iki farklı renk iplikten oluşan ilmekleri, birbiri üzerinden atlatarak örgüyü ilerlettiklerinden böyle bir isim vermişlerdir.

Anlamı hatırlanan motiflerin yanı sıra birçok motif de yıllar içinde unutulmuştur. Hanımlar, çoraplarını örerken kimi zaman önceden örülmüş bir çoraba bakıp aynısını yapmış kimi zaman da halı, kilim, kanaviçe, etamin gibi farklı türdeki el sanatı ürünlerine ait motifleri, ördükleri çoraplara aktarmışlardır. (Çoraplara işlenen motiflerin anlamları hakkındaki bilgiler, Şadiye Aslantepe’nin 14.04.2020 tarihinde şifahen verdiği bilgilerden derlenmiştir.)

3. ARDAHAN YÖRESİ, EL ÖRGÜSÜ YÜN ÇORAP ÇEŞİTLERİ VE ÖZELLİKLERİ

El örgüsü çorapların da dâhil edildiği el sanatlarının genelinde, yapıldığı yöreye aitliğini kanıtlayan karakteristik özellikleri bulunur. Çoğu zaman bu özellikler göç etme, farklı bir memlekete gelin gitme, örnek alma, hediyeleşme gibi sebeplerle, diğer yöre kültürleri ile etkileşim içine girebilir. Durum öyle bile olsa bazen el örgüsü bir çoraba bakılarak üretiminde kullanılan malzeme, renk, motif, desen ve kullanım amacından yörenin yaşam şeklini, gelenek ve inançlarını gözlemlemek mümkün olur.

Kars ve Ardahan çevresinde, kıyafetin tamamlayıcısı niteliğindeki el örgüsü yün çoraplar; ayrıca askere gidecek gençlere, kız çeyizlerine, “yol-töre”

hediye amaçlı, gelin ve damat adaylarına da örülmektedir. Farklı renk, motif ve desene sahip çoraplar, bu yönleriyle de karakteristik özellikler taşır.

Gündelik hayatta, erkekler, dar paçalı pantolonlarının üzerine çekebilmek için uzun çorap giyerler ama gençlerin çoraplarının konç kısımları daha renkli ve bol nakışlıdır. Kadınlar ise elbiselerinin altından güzel görünmesi amacıyla çoraplarını bol nakışlı ve renkli örerler.

Yörede kız çocukları daha küçük yaşta anneleri tarafından çeyiz hazırlıkları başlar. Kız çocuğunun kendisi de yaşı büyüdükçe, hünerini sergileyen el işleriyle çeyizine katkıda bulunur. Çeyiz için çok sayıda patik, çorap, hurka ve yelek benzeri örgüler, etamin ve kanaviçe türünde örtüler, tülbent, leçek, havlu, halı ve düz dokuma yaygılar, namazlık, yün yastık, yorgan ve yatak hazırlanır. Yanı sıra düğün aşamasında, kayınpeder, kayınvalide, kayın, görümce ve hatırı sayılır aile büyüklerine verilmek üzere çok sayıda çorap ve patik örülerek diğer hediyelerin yanına bohçalara önceden yerleştirilir. Kayınpeder için hazırlanan bohçada aynı renk iplikle örülmüş bir çift çorap ile kazak muhakkak bulunur. Kayınvalidenin çorapları armut, çilek ve çiçek desenli olur. Kayın, görümce ve eltiler için ise renkli ancak seyrek nakışlı çoraplar örülür.

Söz kesme, nişan, düğün gibi önemli görülen etkinliklere davetler, düğün sahibinin görevlendirdiği ve halkın "okuyucu" adını verdiği, kişi aracılığıyla yapılır. Okuyucu kişi, "okuntu" adı verilen, içerisinde sabun, lif, havlu, çorap, patik, şeker, elma gibi küçük hediyelerin bulunduğu, üzerlerinde isim yazan bohçaları, ev ev dolaşarak, şu gün, şurada düğünümüz var diyerek, davetlilere verir. Hediyeleri kabul etmek, düğün davetine icabet edileceği anlamına gelir.

Evlenme geleneğinin ilk törensel faaliyeti olan söz kesim töreninde, kız tarafı, davete atlı olarak gelen ve şerbet içtikten sonra şerbet tepsisine para atan kişilere verilmesi için "nemer" adında hediye bohçaları hazırlar. Her bir nemerin içinde çorap, patik, lif, havlu, mendil, namazlık, namaz takkesi, başörtüsü, kolonya ve şeker bulunur.

Nişan töreninde ise kız ve erkek tarafı, birbirlerine sunmak üzere ayrı bohça hazırlar. Nişan gecesi, özenle hazırlanan bohçalar ortaya konur. Her iki ailenin büyüklerinden seçilen "toy babaları" karşılıklı olarak bohçaları değiştirirler. Buna yörede "beh değiştirme" denir ki bu, nişan yüzüğü takmaktan daha önemlidir. Kız tarafının damada hazırladığı bohça içinde namazlık, namaz takkesi, tespih, pijama takımı, elbise, çorap, kemer, kolonya ve şeker gibi hediyeler bulunur. Damat için nişanlısı tarafından örülen beyaz renkli çorabın sadece burun kısmı renkli ve desenlidir.

Gelinler ise düğünlerinde altın ve gümüş takılarla donattıkları gelenekli kıyafetlerinin altına beyaz ve kendinden desenli çorap giyerler.

Ardahan'da düğüne katılan misafirler, geline "töre" yani hediye verirler. Bu hediye para veya altın takı olabileceği gibi gelinin yeni evinde ihtiyacı olan bir ev eşyası da olabilir. Kız tarafı, pahada ağır hediye getirenlere "yol" denen ve içinde, elbiselik kumaş, seccade, çorap, havlu gibi hediyeler bulunan bohça verir. Yol için örülen çoraplar çok renkli ve desenlidir. Ayrıca askere gidecek gençler için anneleri veya nişanlıları, özellikle askeri üniforma ile uyumlu olsun düşüncesiyle yeşil renkli, burun ve topuk kısmı siyah nakışlı çorap örerler. Çorabın burun ve topuk kısmındaki renkli nakışlar, askere giden gencin ayağına yakılan kınayı temsil eder.

Çoraplar sadece kullanıldıkları alanlara göre değil, giyen kişinin sosyal hayat içindeki mevcut durumuna göre de farklılık gösterebilir. Örneğin evli bir kadın canlı renklerle örülmüş çorap giyiniyorsa mutlu olduğunu, koyu ve solgun renkli çorap giyiniyorsa evliliğinde problem yaşadığını ima eder. Dul kadınların koyu renk kıyafet ve çorap giymeleri beklenir. Renkli ve bol nakışlı çorap giymeleri toplum tarafından hoş karşılanmaz. (Çorapların kullanım alanlarına dair anlatımlar, Şadiye Aslantep'e'nin 14.04.2020 tarihinde şifahen verdiği bilgilerden derlenmiştir.)

4. ARDAHAN YÖRESİNE AİT GELENEKLİ EL ÖRGÜSÜ YÜN ÇORAP ÖRNEKLERİ

Fotoğraf 1: Baklava motifi (gelin çorabı).

Fotoğraf 2: Bükme motifi (gelin çorabı).

Fotoğraf 4: Canavar izi motifi (damat çorabı)

Fotoğraf 3: Motif adı bilinmiyor (damat çorabı).

Fotoğraf 5: Göl motifi

Fotoğraf 6: Kar yağdı motifi

Fotoğraf 7: Çay yaprağı motifi

Fotoğraf 8: İki renkli göl motifi

Fotoğraf 9: Dalda kiraz motifi

Fotoğraf 10: Kaburga motifi

Fotoğraf 11: Halı ve düz dokuma yaygılarda görülen koçboynuzu motifi, çorap üzerinde

Fotoğraf 12: Yüzde gezmek motifi farklı bir görüntü verse de aynı isim kullanılmaktadır.

Fotoğraf 13: Halı ve düz dokuma yaygılarda görülen canavar izi motifi çorapta kullanılan renklerden dolayı bayrak ismini almıştır.

Fotoğraf 14: Gelin boğan motifi.

Fotoğraf 15: Göl motifi

Fotoğraf 16: Gelin boğan motifi ile halı ve düz dokuma yaygılarda görülen ejder motifi

Fotoğraf 17: Kırpık motifi

Fotoğraf 18: Halı ve düz dokuma yaygılarda görülen, bukağı, pıtrak, gelin boğan motifleri

Fotoğraf 19: Halı ve düz dokuma yaygılarda görülen çavuş ve çengel motifi

Fotoğraf 20: Halı ve düz dokuma yaygılarda görülen elma çiçeği ile lale motifi

SONUÇ

Anadolu'da geçmişten günümüze süregelen gelenekli giyim kuşamının bir bölümünü meydana getiren el örgüsü yün çoraplar, dokuyucunun maharet ve estetik duygularıyla birleşerek kültürümüze ait güzel örnekler ortaya koymuştur. Çoraplar öncelikle kıyafeti tamamlamak ve ayağı dış etkilerden korumak amacıyla örülse de Anadolu'nun üretken insanı yaptığı her zanaatı sanata dönüştürmeyi başarmıştır. Böylelikle ürettiği çoraplar günlük kullanımın ötesine geçmiş, askerlik, nişanlılık, evlilik gibi törenlerin en önemli eşyaları arasına girmiştir.

Ardahan yöresi çoraplarının çoğunlukla beş şiş kullanılarak çift bükümlü ince yün iplikle örülmesi, renk ve motif zenginliği değerini artırmış, bu yolla geçmişten günümüze üretimin devamlılığı sağlanarak kültür aktarımına katkı sağlanmıştır. Ancak tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinde gelenekten kopuş, kırsaldan kente göç, sanayi ürünü kullanımının yaygınlaşması ile çorap örücülüğü de yörede yavaş yavaş terk edilmiştir. Günümüzde Ardahan'ın bazı kasaba ve köylerinde daha çok çeyiz maksatlı devam eden çorap örücülüğünde ise genellikle

yün yerine orlon ip kullanılması, gelenekli ve her birine farklı anlamlar yüklenen stilize motiflerin yerine çilek, kiraz, uğur böceği gibi popüler motiflerin tercih edilmesi yöresel özelliklerin bozulmasında etkili olmuştur. Sandıklarda aile büyüklerinden hatıra olduğu düşüncesiyle saklanan çoraplar dışında özgün örnekler neredeyse yok olmuştur. Gençliğinde günlük ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çorap örmüş, yaş almış hanımlar haricinde çorap türleri ile nakış isimleri ve anlamları hakkında ne yazık ki bilgi sahibi kimse kalmamıştır.

Farklı tarihlerde Ardahan'ın ilçe ve köylerini gezerek örneklerini bulduğumuz çorapların birkaçı dışında diğerleri son on beş yirmi yıllık geçmişe sahiptir. Birçok yöredeki benzer, asker çorabı, damat çorabı, gelin çorabı, yol-töre (hediye) çorabı, dolak ve dizlik (tozluk) örneklerinin her birinin ayrı renk, motif ve desenleri olduğunu öğrendiğimiz çorap türlerinin birkaçı dışında maalesef günümüze pek fazla örnek ulaşmamıştır. Hanımlar uzun yıllardan beri dokuma ve örgü yapmak için ip eğirmeyi bırakmışlar, çok zaman ve emek gerektiren dokuma ve örgü işlerini neredeyse yapmaz olmuşlardır. Maalesef örücülüğün, özellikle de çorap örme geleneğinin zamanla terk edilmesi orijinal motifli örneklerin kaybolmasına sebep olmuştur. Geçmiş yıllarda, araçlarla köy ve kasabaları gezerek halkın elinden halı, kilim, çorap gibi değerli gördükleri el emeği ürünleri, fabrikasyon ürünlerle takas usulü toplayan eskiciler de günümüze gelenekli el sanatı ürünlerinin ulaşmasını engellemişlerdir. Halk elindekinin kıymetli olduğunu yıllar sonra fark etmiş olsa da iş işten geçmiştir.

Yörenin başka illere sürekli göç vermesi ile aile büyükleri ellerindeki değerli gördükleri eşyalarını çocukları arasında paylaştırmıştır. Bu yolla farklı illere dağılan gelenekli el sanatı ürünleri, kimi zaman muhafaza edilmelerindeki zorluklardan dolayı satılmışlardır. Sonuçta ticari bir araca dönüşen her türlü dokuma ve örgü ürünlerin yanında değerli birçok eşya, kimi zaman yabancı turistlere de satıldığından maalesef devamlılığı sağlanamayan gelenekli el sanatlarının yok olmasına ayrıca olumsuz yönde etki etmektedir.

Zamanında kıymet vermeyi ihmal ettiğimiz birçok gelenekli el sanatımızın yok oluşunu görmek üzüntü vericidir. Teknolojik gelişmelere ayak uydururken gelenekleri muhafaza edememek ne yazık ki toplumsal yozlaşmayı beraberinde getirmektedir. Sonuçta ise üretilen eserlerde kalitesiz malzeme ile aslını yansıtmayan ezber motifler, desenler karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun önüne geçilebilmesi için halkın bilinçlendirilerek el sanatlarına olan ilgisini artıracak tedbirler alınmalıdır. Yörede yün çorap örme tekniğini bilen hanımların yerel yönetimlerin liderliğinde üretime teşvik edilmesi, kurslar açılması, gelenekli malzeme, teknik ve desen tasarımlarının tekrar canlandırılması sonucu üretilen çorapların, satışa sunulurken ekonomik değere dönüştürülmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akpınarlı, F. (1995), "El Örgüsü Çorapların Teknik Desen Renk ve Kullanım Özellikleri", (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü El Sanatları Eğitimi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi), Ankara, s. 5.
- Çerkez, M. (1995), "Isparta Müzesinde Bulunan El Örgüsü Çoraplar", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi (Sanat Tarihi) Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Ankara, s. 8.
- Diyarbakırlı, N. (1972), *Hun Sanatı*, Kültür Yayınları, İstanbul, s. 116.
- Kaplanoğlu, M. (2012), "Ardahan Yöresi Düz Dokumaları", *Arış Dergisi*, VII, s. 27.
- Kılıç, U. (2019), "Kars, Ardahan, Iğdır'daki (Merkez ve İlçeler) Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri", (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk İslam Sanatları Programı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, s. 108-109.
- Küçükaytan, Ş. (1992). "Konya Müzelerinde ve Evlerinde Bulunan El Örgüsü Çoraplar ve Eldivenler", (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü El Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Konya, s. 25.
- Veziroğlu, M. (2018). "El Örgüsü Çoraplar Konusunda Yapılan Araştırmaların Bir Arada Değerlendirilmesi", (Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi), Isparta, s. 4.

KAYNAK KİŞİLER

- Sarıkaya, Ejder (2020), yaşı 72, Kars (Arpaçay) doğumlu, işçi emeklisi, Kars (Merkez).
- Aslantepeler, Şadiye (2020), yaşı 61, Ardahan (Çıldır-Sazlısu) doğumlu, ev hanımı, Ardahan (Çıldır-Eşmepınar).

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -2-

DEĞERLER, POTANSİYELLER VE YAKLAŞIMLAR

Jacques Ellul, "Söz, bizi zamana yerleştirir." der. Bu çıkarsama, modern zamanlarda, epistemolojiyi, ontolojik açıdan varoluş sorununa karşı keskin bir reçete olarak sunma eylemidir. Zira günümüz dünyasının en önemli sorunlarından biri, rutinin kıskacında yer yer alışkanlıklara dönüşen davranışların içindeki nice değer kodlarının ve güzelliklerin yitip-giden zenginliğidir. Ardahan ili, modernleşme ve küreselleşmenin farksızlaştırdığı özgün değerlerin, zamanın ruhuna direnç gösterdiği güzide bir Anadolu toprağıdır. Endüstriyel kapitalizmin risklerle donattığı yerkürede, bozulmamış, bereketli ve güvenilir bir sığınaktır.

Ne var ki, buradaki tespitimiz, bıçak sırtı bir tespittir. Nitekim Ardahan'ın kirlenmemiş/el değmemiş doğa güzellikleri, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, güçlü birtakım gizil potansiyelleri ve sahip olduğu somut/soyut değerleri ile bir yandan işlenmeyi/değerlendirilmeyi beklerken; öte yandan titizlikle korunmayı ve muhafaza edilmeyi gerektirmektedir. Diyebilirim ki; Ardahan Değerlemeleri serisi; topyekûn bir söz olarak, bu hassasiyetlerle Ardahan'ı zaman(d)a yerleştirme gayretiyle ortaya çıkan bir şehir monografisidir.

Bu düşüncelerle, geçen yıl ilki hazırlanan Ardahan Değerlemeleri -I- kitabından sonra serinin 2. kitabı olan bu çalışmada, Ülkemizin farklı üniversitelerinden 34 yazarın daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış 21 bilimsel makalesi yer almaktadır. Ardahan ili, pek çok zenginlik, varlık ve potansiyeli ile hemen tüketilemeyecek ölçüde geniş bir değerler spektrumuna sahip olduğundan; sizler, Ardahan Değerlemeleri -2- kitabını okuduğunuz dönemde, serinin sonraki sayısı için bizler yolda olacağız. Kitabın ilgisine fayda getirmesini ümit ediyor; keyifli okumalar diliyoruz.

AKADEMİK YAYINCILIK

www.nobelyayin.com

nobelyayin | nobelkitap | nobelcocuk | nobelyasam | nobelcocukyayin

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -2-

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -2-

DEĞERLER, POTANSİYELLER VE YAKLAŞIMLAR

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -2-

Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar

Editör

Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası'nın katkılarıyla basılmıştır.

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ - 2: Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar

Editör: Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

Yayın No. : 3160
Beşerî Bilimler No. : 247
ISBN : 978-625-406-890-4
E-ISBN : 978-625-406-891-1
Basım Sayısı : 1. Basım, Aralık 2020

© Copyright 2020, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO. 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayımladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

Genel Yayın Yönetmeni : Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Yayın Koordinatörü : Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Redaksiyon : Emre Gürbüz -emre@nobelyayin.com-
Sayfa Tasarım : Leyla Kurt -leyla@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım : Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı ve Cilt : Atalay Matbaacılık / Sertifika No.: 15689-
Büyük Sanayi 1 Cad. Elif Sok. No.:7/236-237 İskitler / ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Kurtbaş, İhsan.

Ardahan Değerlemeleri -II- Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar / Editör: İhsan Kurtbaş

1. Basım. XXII+ 532 s. 16x23,5 cm Kaynakça var, dizin yok.

ISBN : 978-625-406-890-4

E-ISBN : 978-625-406-891-1

1. Siyaset 2. Kültür 3. Ekonomi 4. Ardahan

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mah. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No. 7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

E-Satış: www.nobelkitap.com - www.atlaskitap.com - **Bilgi:** esatis@nobelkitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Ana Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, Başarı Dağıtım, D&R mağazaları, Dost Dağıtım, Güneş Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Prefix, Remzi Kitabevleri, TveK Mağazaları

BÖLÜM YAZARLARI

BÖLÜM 1: YENİ SEÇİM VE CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNDE SEÇMEN TERCİH VE KARARLARININ SOSYOLOJİSİ, DİNAMİKLERİ VE TAKTİKSELLİĞİ
Ardahan İli Örneğinde 24 Haziran Seçimleri Üzerine Bir Araştırma

Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5828-6887>

BÖLÜM 2: PARTİ KİMLİĞİ ALGISI
Ardahan İli Örneğinde Lisansüstü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Dr. Öğr. Üyesi Onur Akçakaya

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

Orcid ID: 0000-0002-7328-5380

Öğr. Gör. Canan Tun İnan

Samsun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Orcid ID: 0000-0003-1727-9178"0000-0003-1727-9178

BÖLÜM 3: ULUSAL ÖNEME HAİZ SULAK ALANIN YERELDEKİ ALGISI: AKTAŞ GÖLÜ (ARDAHAN) ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Murat Demirel

Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Kentleşme ve Çevre Sorunları

Orcid ID: 0000-0003-0994-545X

- BÖLÜM 4: ARDAHAN YÖRESİ HALILARI**
Prof. Dr. Bekir Deniz
*Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi*
- BÖLÜM 5: ARDAHAN YÖRESİ GELENEKLİ EL ÖRGÜSÜ YÜN ÇORAPLARI**
Dr. Öğr. Üyesi Ebru Subaşı
*Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
Orcid ID: 0000 0002 2254 0871*
- BÖLÜM 6: ARDAHAN'DA YAYLACILIK KÜLTÜRÜ VE YAYLACILIK FAALİYETLERİNDE YAŞANAN SORUNLAR**
Leman Albayrak
*19 Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Coğrafya Bölümü, Beşerî ve İktisadi Coğrafya ABD Doktora Öğrencisi
Orcid ID: 0000-0001-6944-3852*
- BÖLÜM 7: ARDAHAN'IN TURİZM DEĞERLERİ**
Dr. Öğr. Üyesi Hürriyet Çimen
*Ardahan Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
Turizm İşletmeciliği bölümü
Orcid ID: 0000-0001-6107-2444*
- BÖLÜM 8: 1900 YILI RUS ANSİKLOPEDİSİNE GÖRE ARDAHAN OKRUĞU**
Dr. Öğr. Üyesi Gülnara Goca Memmedli
*Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümü
Orcid ID: 0000-0002-9942-2670*
- BÖLÜM 9: ARDAHAN'IN İLLER ARASI REKABET ENDEKSLERİNDEKİ SEYRİ (2010-2020)**
Prof. Dr. Murat Şeker
*İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
Maliye Bölümü, Bütçe ve Mali Planlama Ana Bilim Dalı
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-3925-6276>*
- Gülçin Çelikbıçak
*İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ekonometri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2685-179X>*

BÖLÜM 10: COĞRAFI İŞARETLİ ÜRÜNLERİN YEREL KALKINMA ÜZERİNE ETKİLERİ

Ardahan İli Örneğinde Bir Değerlendirme

Arş. Gör. Dr. Mustafa Caner Timur

Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Orcid ID: 0000-0002-3259-8495

Şevket Kaan Gündoğdu

Orcid ID: 0000-0002-1252-5256

BÖLÜM 11: İÇ GÖÇ HAREKETLİLİĞİNİN MAKRO VE MİKRO KURAMLAR İLE DEĞERLENDİRİLMESİ: Ardahan İli Örneğinde Bir Değerlendirme

Dr. Öğr. Üyesi Sevgi Coşkun

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,

İktisat Bölümü, İktisat Politikası Anabilim Dalı

Orcid ID: 0000-0002-9561-7200

Arş. Gör. Sümeyye Kara

Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi,

Sosyoloji Bölümü, Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı

Orcid ID: 0000-0002-8636-3528

BÖLÜM 12: ARDAHAN'IN KRONİK GÖÇ SORUNU: Sosyoekonomik Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Deniz Özyakışır

Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Orcid ID: 0000-0002-9710-3238

BÖLÜM 13: TÜRKİYE'DEKİ HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE ARDAHAN İLİNİN YERİ VE ÖNEMİ: SWOT Analizi ile Genel Bir Bakış

Dr. Öğr. Üyesi Cemalettin Ayvazoğlu

Ardahan Üniversitesi Nihat Delibalta Göle Meslek Yüksekokulu

Laborant ve Veteriner Sağlık Programı

Orcid ID: 0000-0003-2064-0657

Prof. Dr. Pınar Ayvazoğlu Demir

Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi

Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği

Orcid ID: 0000-0002-7010-0475

BÖLÜM 14 ARDAHAN İLİNDE SÜT SIĞIRCILIĞININ MEVCUT DURUMU, SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Doç. Dr. Abdülkerim Diler

Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu

Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü

Orcid ID: 0000-0001-7958-6179

BÖLÜM 15 ARDAHAN İLİNDE SIĞIR YETİŞTİRİCİLİĞİNİN ÖNEMİ VE SIĞIRLARIN BAZI ZONOTİK HASTALIKLARI

Dr. Öğr. Üyesi Ertan Doğan

Ardahan Üniversitesi Nihat Delibalta Göle MYO

Laborant ve Veteriner Sağlık Bölümü

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0751-0559>

Uz. Dr. Ali Nazmi Can Doğan

Göle Devlet Hastanesi İç Hastalıklar Kliniği

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2660-8148>

BÖLÜM 16 ARDAHAN BÖLGESİNDE BUZAĞI VARLIĞI VE GELECEĞİ

Doç. Dr. Abdülkerim Diler

Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu

Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü

Orcid ID: 0000-0001-7958-6179

BÖLÜM 17 ARDAHAN İLİ KAZ YETİŞTİRİCİLİĞİ VE BAŞLICA GÖRÜLEN ENFEKSİYÖZ HASTALIKLAR

Dr. Öğr. Üyesi Ertan Doğan

Ardahan Üniversitesi Nihat Delibalta Göle MYO, Göle-Ardahan

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0751-0559>

Uz. Dr. Ali Nazmi Can Doğan

Göle Devlet Hastanesi İç Hastalıklar Kliniği, Göle-Ardahan

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2660-8148>

BÖLÜM 18 ARDAHAN İLİ ARI YETİŞTİRİCİLERİNİN SOSYOEKONOMİK DURUMU VE ARICILIĞIN TEKNİK ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ

Zir. Yük. Müh. Sibel Selda Barak

Ankara Tarım ve Orman İl Müdürlüğü

Hayvan Sağlığı ve Yetiştiriciliği Şube Müdürlüğü

Orcid ID: 0000-0002-9503-7361

Doç. Dr. Aziz Gül

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü

Orcid ID: 0000-0003-1158-5019

BÖLÜM 19

ARDAHAN VE ÇEVRESİNDE BAL ARISI KOLONİLERİNDE MEVSİMLERE GÖRE BAKIM ÇALIŞMALARI

Doç. Dr. Yaşar Erdoğan

*Bayburt Üniversitesi, Demirözü Meslek Yüksekokulu
Veterinerlik Bölümü*

Orcid ID: 0000-0001-6154-7008

BÖLÜM 20

ARDAHAN YÖRESİNDE BAL ARISI (*Apis mellifera L.*) KOLONİLERİNDE KIŞLATMA VE KIŞLATMANIN ÖNEMİ

Doç. Dr. Mahir Murat Cengiz

*Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü*

Orcid ID: 0000-0002-9844-4229

Öğr. Gör. Kemal Yazıcı

Ardahan Üniversitesi Posof Meslek Yüksekokulu Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü
Orcid ID: 0000-0002-1369-5994

Dr. Öğr. Üyesi Servet ARSLAN

*Akdeniz Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü*

Orcid ID: 0000-0003-3892-8130

BÖLÜM 21

KAFKAS ARISI (*Apis mellifera caucasica*), İZOLE BÖLGELERİ VE ARDAHAN İLİ GENELİNDE KORUMA ÇALIŞMALARI

Doç. Dr. Aziz Gül

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zooteknik Bölümü
Orcid ID: 0000-0003-1158-5019

Doç. Dr. Mahir Murat CENGİZ

*Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü*

Orcid ID: 0000-0002-9844-4229

Öğr. Gör. Kemal YAZICI

*Ardahan Üniversitesi Posof Meslek Yüksekokulu
Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü*

Orcid ID: 0000-0002-1369-5994

Dr. Öğr. Üyesi Servet ARSLAN

*Akdeniz Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu
Organik Tarım Bölümü*

Orcid ID: 0000-0003-3892-8130

SUNUŐ

Günümüz dünyasında bilimsel araştırma/yayın yapma, eğitim öğretim ve toplum hizmetleri olmak üzere üç temel rolü olan üniversiteler kuruldukları şehrin sanayisini, kentsel dokusunu, demografisini; sosyoekonomik, siyasal ve kültürel yapılarını doğrudan ve dolaylı şekilde etkileme kapasitesine sahip kurumsal yapılardır. Üniversiteler temel rol ve işlevlerini ancak varılmak istenilen hedefler doğrultusunda özgün bir misyona sahip olmaları sayesinde anlamlı ve etkili şekilde yerine getirilebilirler.

Bu çerçevede Üniversitemiz somut bilimsel veriler temelinde, bölgemizin ve şehrimizin iktisadi, sosyal, beşerî sermayesini ve genel olarak güçlü ve zayıf yönlerini göz önünde bulundurarak kendi özel misyonunu belirlemiştir. Ardahan Üniversitesi, esas itibarıyla coğrafi olarak etrafımızda yer alan Kafkasya, Orta Asya ve ayrıca Uzak Doğu'ya açılan bir bilim kapısı olmayı ve kendi hinterlandındaki bu geniş alanın ihtiyaçlarını gözeterek bilimsel faaliyetler yapmayı, iş birlikleri geliştirmeyi ve bölgesel kalkınma konusunda içinde bulunduğu coğrafyanın ufku olmayı misyon edinmiş bir üniversitedir.

Bu misyon çerçevesinde Üniversitemiz, şehrimizin değerleri ve potansiyellerini göz önünde bulundurarak yenilikçi, yaratıcı, uygulanabilir projeler üretmekte, patent çalışmaları yapmakta, iş birlikleri kurmakta, bilimsel araştırma ve yayınlar üretmektedir. Üniversitemizin üzerinde konuşlandığı Ardahan ili, aşağıda daha ayrıntılı ifade edildiği üzere, güçlü kaynakları; yer altı ve yer üstü zenginlikleri, maddi ve manevi değerleri, değerlendirilmeye açık ekonomik, sosyal, kültürel ve turistik potansiyelleriyle yurdumuzun çok önemli ve kendine özgü illerinden biridir.

Hem politik hem ekonomik düzeyde ülkemizin Orta Asya ve Kafkasya'ya açılan kapısı niteliğinde olan Ardahan, büyük bir jeostratejik ve jeopolitik öneme sahiptir. Bu bağlamda Üniversitemiz; Kafkasya, Orta Asya ve Uzak Doğu ülkeleri üzerine sosyal, siyasi, ticari, teknolojik ve stratejik araştırmalar yapmaktadır. Ayrıca ülkemizde yükseköğretim alanında bir ilki başaran Üniversitemiz; İngilizce, Fransızca ve Almanca dışında Kafkasya ve Orta Asya'nın ortak dili olan Rusçada eğitim/öğretime ağırlık vermektedir.

Türk halk kültürü alanında Ardahan'ın müstesna ve özgün bir yeri olduğuna kuşku yoktur. Ardahan'daki Türk varlığı ve kültürünün yaklaşık 3000 yıl gerilere gittiği bilinmektedir. Bu tarihsel süreç içerisinde Türklerin Anadolu'ya giriş ve geçiş kapısı niteliğinde olan Ardahan, binyılların gelenek ve göreneklerinin aktarıcısı ve taşıyıcısı durumunda olan, çok güçlü ve özgün bir Âşıklık geleneğine ev sahipliği yapmaktadır. Üniversitemizde halk edebiyatı ve âşıklık geleneğinin yaşatılması için amacıyla özgün bilimsel araştırmalar yapılmakta, etkinlikler düzenlenmekte, eğitim öğretim faaliyetleri yürütülmektedir.

Ülkemizin en geniş ve verimli otlak alanlarına sahip olan Ardahan, flora çeşitliği bakımından dünyanın sayılı mekânlarından biri olmasıyla da dikkat çekmektedir. Ayrıca partikül madde açısından Dünya Sağlık Örgütü'nün izin verdiği sınır değerleri aşmayan Ardahan, ülkemizin havası en temiz illerinden birisi olan olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda Üniversitemiz; organik tarım, organik hayvancılık ve organik arıcılığı geliştirmeye yönelik bilimsel araştırma, yayın ve projeler üretmektedir. Bu noktada başta dilinin uzunluğu ve soğuğa dayanıklılığı açısından ülkemizde tek, dünyada dört nadide ırktan biri olan Kafkas arı ırkının gen merkezi de Ardahan'dır. Bu çerçevede Üniversitemizde Kafkas Arı ve Arıcılık Uygulama ve Araştırma Merkezi, Kafkas arı ırkını korumak, geliştirmek noktasında çalışma ve projeler gerçekleştirilmektedir.

Ardahan, orman varlığıyla da çok önemli bir ilimizdir. İl merkezinin beş kilometre kuzeydoğusunda başlayan Ardahan ormanları, Kura Vadisi'nin etrafında dört parça sarıçam ormanından ve bu ormanları kuşatan geçiş çayırlarından oluşmaktadır. Çok çeşitli kullanım alanlarına sahip odunuyla sarıçam; işlenmesi kolay, dayanıklı ve bol reçineli oluşuyla pek kıymetli bir yapı malzemesidir. Üniversitemiz orman ürünleri endüstrisi alanında özellikle doğal malzemeden imal edilen organik oyuncak, mutfak ve süs eşyası gibi sektörlerin gelişmesine katkı sağlayacak bilimsel araştırmalar yapacak orman ürünleri ile ilgili bölüm ve programlar açmayı planlamaktadır.

İlimizi kuşatan ve turizm bağlamında büyük önem taşıyan sarıçam ormanları, özellikle kış sporları bakımından henüz yeterince değerlendirilmemiş eşsiz turistik olanaklara sahiptir. Üniversitemiz bu kapsamda kış sporlarının gelişimini ve yaygınlaşmasını, yüksek irtifa kamplarının kurulmasını, spor ve doğa turizminin gelişmesini sağlamak ve hizmet sektörüne eleman yetiştirilmesini temin etmek amacıyla bilimsel çalışma ve projeler gerçekleştirmektedir.

Sürekli eğitim ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında Üniversitemiz, şehirle bütünleşik bir şekilde sorunları tespit etmekte, tespit ettiği sorunlara çözümler üretmekte ve toplumsal kalkınmayı sağlayacak çalışmalar ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Sürekli Eğitim Merkezimiz Ardahan ilinin sosyoekonomik kalkınmasına, eğitim düzeyi ve kültürünün geliştirilmesine, bölge insanı ile etkin bir iletişim sağlayarak nitelikli insan gücünün yetiştirilmesine katkı sunmak amacıyla meslek edindirme kursları açmak, sosyal sorumluluk projeleri düzenlemek gibi çeşitli çalışmalar yapmaktadır.

Sosyoekonomik düzeyde bölgemizin ve şehrimizin varlık ve potansiyellerini bilimsel şekilde anlamak ve bilinçli şekilde işlemek, ilimizin temel sorunlarını tespit etmek ve isabetli şekilde çözmek büyük bir önem taşımaktadır. *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabı bu misyonu yerine getirme noktasında çok değerli ve kayda değer bir proje olma niteliği taşıyor. Editörlüğünü Üniversitemiz öğretim üyelerinden Doç. Dr. İhsan Kurtbaş'ın yaptığı *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabı, Ülkemizin değişik üniversitelerinden çok sayıda akademisyenin katkılarıyla ortaya çıkmıştır. Özgün makalelerin yer aldığı kitap, ilgilisi için önemli bir kaynak ve envanter niteliği taşımaktadır. Kitabın tüm ilgililere ve okurlara azami düzeyde yarar sağlamasını yürekten temenni ederim.

Prof. Dr. Mehmet Biber
Ardahan Üniversitesi Rektörü

ÖN SÖZ

Üniversiteler gerek dünyada gerekse ülkemizde kuruldukları şehirlerin sosyal ve ekonomik kalkınmasında önemli misyonlar üstlenmişlerdir. Toplumsal değişim ve kalkınmada üniversitelerin rolü çok fazladır. Ardahan Üniversitesi, kuruluşundan bugüne kadar şehrimizde sosyal, kültürel, ekonomik hareketliliğe ve canlanmaya yol açmıştır. Özellikle il dışından gelen öğrenci, akademisyen ve diğer personeliyle Üniversite; şehrimize belirgin bir ivme kazandırmış, ekonomik ve sosyal yaşamda canlanma sağlanmıştır. Bu bağlamda Ardahan'ın sosyal, kültürel, entelektüel ve ekonomik değişimine tanıklık ediyoruz.

Üniversiteler, sağladığı ekonomik ve sosyal canlanmanın yanı sıra bilgi yaratma ve bu bilgiyi çevreye yayma faaliyetleri ile gelişmeye bir başka boyutta katkı sağlıyorlar. Buldukları illerin sosyal sermayesi, coğrafi, kültürel ve ekonomik özelliklerine bağlı olarak dönüşümleri sağlamada önemli rolleri vardır. Bu kapsamda Ardahan Üniversitesi, kuruluşundan itibaren sadece bir eğitim kurumu olmamış; aynı zamanda yoğun akademik, kültürel ve sanatsal etkinlikleri ile ilimizin gelişmesine ışık tutarak kalkınmada üretici rol üstlenmiştir.

Ardahan Üniversitesi, ekonomik kalkınma hedeflerinin ihtiyaç duyduğu bilgiyi, araştırma temelli misyonu ile şehrimizin güçlü yönleri üzerine yaptığı akademik çalışmalar, bilimsel kongreler, çalıştaylar ve konferanslar yoluyla sağlamaktadır. Bu çalışmalarını Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası olarak destekliyor, karşılıklı iş birliği ile çeşitli faaliyetler yürütüyoruz. Bu kapsamda bu yıl ikincisi hazırlanan *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabı Ardahan'ın sosyal, ekonomik kültürel ve siyasi yönlerdeki birikimlerini dikkate alarak hazırlanmış, ilimiz için önemli bir değerdir. Serhat Şehrimizin her bir ögesi, araştırmacılar açısından bir veri kaynağı olarak ele alınmış olup çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen tüm akademisyenlerimize şükranlarımı sunuyorum. Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası, Ardahan Üniversitesi ve şehrimizin karşılıklı etkileşim içinde yer aldığı Ardahan'ı daha ileriye taşıyacaklardır. Yeni çalışmaların devamını temenni ediyorum.

Çetin Demirci

Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı

EDİTÖRDEN

Jacques Ellul, “Söz, bizi zamana yerleştirir.” der. Bu çıkarsama, modern zamanlarda epistemolojiyi, ontolojik açıdan varoluş sorununa karşı keskin bir reçete olarak sunma eylemidir. Zira günümüz dünyasının en önemli sorunlarından biri, rutinin kıskacında yer yer alışkanlıklara dönüşen davranışların içindeki nice değer kodlarının ve güzelliklerin yitip giden zenginliğidir. Ardahan ili, modernleşme ve küreselleşmenin farksızlaştırdığı özgün değerlerin, zamanın ruhuna direnç gösterdiği güzide bir Anadolu toprağıdır. Endüstriyel kapitalizmin risklerle donattığı yerkürede bozulmamış, bereketli ve güvenilir bir sığınaktır.

Ne var ki buradaki tespitimiz, bıçak sırtı bir tespittir. Nitekim Ardahan’ın kirlenmemiş/el değmemiş doğa güzellikleri, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, güçlü birtakım gizil potansiyelleri ve sahip olduğu somut/soyut değerleri ile bir yandan işlenmeyi/değerlendirilmeyi beklerken öte yandan titizlikle korunmayı ve muhafaza edilmeyi gerektirmektedir. Diyebilirim ki *Ardahan Değerlemeleri* serisi; topyekûn bir söz olarak, bu hassasiyetlerle Ardahan’ı zaman(d)a yerleştirme gayretiyle ortaya çıkan bir şehir monografisidir.

Bu düşüncelerle geçen yıl bu zamanlar *Ardahan Değerlemeleri - 1* kitabını yayımlamıştık. İlk sayıda ifade ettiğim üzere Ardahan ili, pek çok varlık ve potansiyeli ile tek bir kitapta tüketilemeyecek ölçüde geniş bir değerler spektrumuna sahip olduğundan ilk sayısı esasen bir nüve olan bu seriyi, bundan sonraki sayılarımız ile geliştirmek ve geniş bir külliyata dönüştürmek niyetindeyiz. Bu bağlamda nihai amacımız; Ardahan’ın kronik sorunlarının yakından incelenmesinin yanı sıra ilin hâlen bakir sayılabilecek varlık, değer ve potansiyellerini araştırmak, değerlendirmek ve ilgililere fayda sağlayacak, onların değere dönüştürebileceği bilimsel kaynak sunmak, son kertede geniş ve ayrıntılı bir envanter oluşturmaktır.

Bu ideal ve amaç doğrultusunda özgün ve nitelikli makalelerin yer aldığı ve uzun erimli çabalar sonucunda hazırlanan **Ardahan Değerlemeleri 2- Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar** kitabı, yayım aşamasına gelmiş bulunmaktadır. Makale çağrısı, bu yılın ilk aylarında başlatılmış olup, ne mutlu ki, sizlerden büyük bir teveccüh görmüştür. Ön değerlendirme sürecini başarıyla geçen çalışmalar, kör hakemlik uygulamasına tabi tutulmuştur. Kitap 21 bölüm hâlinde düzenlenmiş, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış 21 bilimsel makale kitaba dâhil edilmiştir.

Bu çerçevede kitapta; Ardahan'ın sosyopolitiği bağlamında Ardahan ilinde seçmen tercih ve kararlarını etkileyen faktörler, siyasal kimlik ve parti kimliği ile Aktaş Gölü'nün yereldeki algısı üzerine ampirik çalışmalar yer almaktadır. Ardahan'ın edebiyat, kültür ve coğrafyası mevzusunda Ardahan yöresinin halıları, çorapları, yaylacılık kültürü ve turizm değerleri gibi konular ele alınmaktadır. Ardahan'ın sosyo-ekonomisi kapsamında, Ardahan ilinin iller arası rekabetteki yeri, coğrafi işaretli ürünleri, bu ürünlerin yerel kalkınma üzerindeki etkileri, Ardahan'ın kronik göç sorunu ve Ardahan ili örneğinde iç göç hareketlerinin makro ve mikro kuramlar bağlamında değerlendirilmesi gibi konular işlenmektedir.

Ardahan'ın hayvancılığı hususunda, Türkiye'deki hayvancılık sektöründe Ardahan ilinin yeri ve önemi, Ardahan'da süt sığırcılığının önemi, mevcut durumu, sorunları, çözüm önerileri, görülen başlıca sığır hastalıkları, Ardahan'da bu buzağı varlığı, buzağı varlığının geleceği, Ardahan ilinde kaz yetiştiriciliği ve kazlarda görülen başlıca hastalıklar gibi konular incelenmektedir. Nihayet Ardahan arıcılığı konusunda Ardahan ili arı yetiştiricilerinin sosyoekonomik durumu, arıcılığın teknik özellikleri, Ardahan'da bal arılarının bakım çalışmaları, kışlatma, kışlatmanın önemi ve Ardahan ilindeki bal arılarını koruma çalışmaları gibi hususlar konu edinmektedir.

Kitaptaki makale başlıklarının belirlenmesinden, makalelerin toparlanıp insicamlı bir bütün olarak yayım aşamasına gelmesine kadarki süreçte, açıkçası üzerimizde bir yandan baskı, diğer yandan teselli olmak üzere iki farklı etki neşet etmektedir. Baskı oluşmaktadır zira söylenmeyenlerin söylenenlerin gölgesinde kalabileceği endişesi oluşmaktadır. Teselli de bulmaktayız çünkü çalışmamız kendince söylenmeyenlerin açığa çıkarılması amacını doğal olarak yerine getirdiğimizi düşündürmektedir. Bu bağlamda söylenmeyenleri söylemek, eksiklikleri tamamlamak ve hedef olarak ifade ettiğimiz üzere geniş bir bilimsel envanter oluşturmak adına *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabını okuduğunuz dönemde, serinin sonraki sayısı için bizler yolda olacağız.

Bu duygu ve düşüncelerle öncelikli olarak ve bilhassa Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Mehmet Biber Hocamıza teşekkürlerimizi sunarız. Sayın Rektörümüz bugüne kadarki çalışmalarımızda desteklerini esirgemediği gibi konusunu Ardahan'ın oluşturduğu bu projemizde de başından beri bizleri cesaretlendirdi ve özel yönlendirmelerle ufukumuzu ve yolumuzu açtı. Ayrıca *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabına kıymetli çalışmalarıyla katkı sunan bütün yazar ve araştırmacılara çok teşekkür ederim. Son olarak ise *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabının basımı için katkı sağlayan Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası'na çok teşekkürlerimizi sunuyorum. Sizlerle serinin sonraki sayısında yeniden görüşmeyi ümit ediyorum, keyifli okumalar diliyorum.

Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

